

## LIFE AFTER PLANNING

Symposium over het leven in de Amsterdamse uitbreidingswijk Zuidas na de planning  
Organisatie : Virtueel Museum Zuidas, Meinke Horn.  
Plaats en tijd : KunstKapel Zuidas, 1 maart 2011

## PRESENTATIES

Nogal eens worden mooie, stedenbouwkundige masterplannen doorkruist door de werkelijkheid. De Bijlmermeer kreeg zoals bekend te maken met een ander slag bewoners dan de beoogde Hollandse middenklasse, waarmee een totaal ander leven opborrelde dan op de tekenafels was uitgedacht. Ook kunstenaars en sociale bewegingen (zoals destijds provo) kunnen met hun bemoeienis een andere wending geven aan voorgenomen plannen. Hun bijdragen zijn misschien lelijk en luidruchtig, en anders dan bedacht, maar ze brengen een stad wel leven en levendigheid, oftewel Life after Planning, betoogde de New Yorkse architect en ontwerper Alan Smart op een druk bezocht symposium in de KunstKapel Zuidas. Hoewel minder radicaal en grootschalig dan de Bijlmermeer, zo ligt ook aan de Zuidas rondom station WTC een streng stedenbouwkundig patroon ten grondslag. De vraag is: hoe ziet het Zuidasleven eruit, nu een deel van de plannen is gerealiseerd? Twee internationale onderzoekers, een gastkunstenaar en veertien studenten van de Vrije Universiteit en van het Sandberg Instituut afdeling grafisch ontwerp hebben zich in het kader van een speciale, grafische editie van de Vrije Ruimten Zuidas Artists In Residence drie maanden gebogen over de levendigheid en de visuele identiteit van de Zuidas. In het symposium Life after Planning deden zij verslag van hun onderzoek. Doel van de Vrije Ruimten Zuidas A.I.R., een project van het Virtueel Museum Zuidas, is om het debat te stimuleren, buiten de bekende paden om.

### Caribische eiland

Hoewel de zichtbare identiteit van de Zuidas grotendeels lijkt te bestaan uit voor Amsterdam ongekend hoge gebouwen, lieten de onderzoekers en studenten zien dat achter de gevels en onder de grond een onverwacht, en soms ongewenst Zuidasleven borrelt. Onderzoekster Femke Herregraven is zelfs van mening dat de (visuele) identiteit van de Zuidas niet wordt bepaald door skyline of levensstijl en al helemaal niet gepland of beheerst kan worden. Het leven van de Zuidas laat zich volgens haar het best omschrijven als leven op een Caribische eiland, en dan heeft ze het niet over zon, zee en strand, maar over financiële voordelen en constructies.

In een gloedvol betoog toont zij aan dat Nederland, en in het bijzonder de Zuidas, een belastingparadijs is voor multinationals. De belangrijkste reden dat Google in de Zuidas is gevestigd, betoogt Herregraven, heeft te maken met de 'Hollandse sandwich'. Daarbij functioneert Nederland als tussenstop tussen twee andere landen en maakt men gebruik van de genereuze Nederlandse belastingwetgeving.

Om dezelfde redenen gaat achter de anonieme gevels van de Zuidasgebouwen een telefoonboek vol adressen schuil van postbusbedrijven, als Agip Oil Ecuador B.V. en Diamond Gas Iraq B.V., die in naam wel, maar fysiek niet in de Zuidas aanwezig zijn. De grote hoeveelheid postbusbedrijven heeft uiteraard consequenties voor de gewenste levendigheid in de openbare ruimte. (Het onderzoek van Femke Herregraven is met de rest van de onderzoeken gebundeld in de publicatie Life after Planning, te downloaden via [www.virtueel-museum.nl](http://www.virtueel-museum.nl)).

### IJstijd

Ook beeldend kunstenaar Irene Janze is van mening dat de Zuidas een onverwachte, eigen identiteit heeft, zij het een totaal andere dan waar Herregraven het over heeft. In haar onderzoek naar bedrijfslogo's kwam zij erachter dat de Zuidas anders dan gedacht geen plek is zonder wortels, geen gebied dat ingepakt en met een strik eromheen op willekeurig welke

andere plek in de wereld kan opduiken. Zowel de ligging als het stratenpatroon van de Zuidas zijn namelijk onlosmakelijk verbonden met de ondergrond en met een geologische voetafdruk, die terugvoert tot de ijstijd. In de logo's zelf verschuilt zich een stoet aan verhalen over de geschiedenis van de Zuidas. Om die historische identiteit zichtbaar te maken, heeft Janze een systeem ontwikkeld, de zogenaamde logolengte, waarbij de hoogte van het logo samenhangt met de oudheid van het verhaal.

Net als Herregraven en Janze ontdekten de veertien studenten van de VU en van het Sandberg Instituut tijdens hun onderzoek een diversiteit aan leven in de Zuidas. Zij richten hun aandacht op de onzichtbare infrastructuur onder de grond en op de zitbankjes boven de grond, op de zichtbaarheid van individuele bedrijven en op het vele afval dat de 60.000 mensen, die dagelijks het kantorengedebied bevolken, achterlaten. Anders dan de meeste mensen denken, heeft dat afval waarde, vindt Sandbergdeelnemer Ruben Pater. Door hergebruik van bijvoorbeeld overgebleven sushi (ouder dan een dag), van kartonnen dozen, kantoormeubilar en computers kan Pater in lege gebouwen in mum van tijd een tijdelijke bar opzetten, en laten draaien, de zogenaamde Surplusbar, zoals hij tijdens het symposium liet zien.

### *Zuidas I suppose*

Nogal eens biedt het ontdekte leven in de Zuidas aanknopingspunten voor verbetering. Zo keek VU-student Roel Griffioen naar de gebouwen van de Zuidas, zoals de Amerikaanse architecten Robert Venturi, Denise Scott Brown en Steven Izenour in de jaren zeventig in de legendarische studie 'Learning from Las Vegas' naar gokparadijs Las Vegas keken. Net als de stad Las Vegas ziet Griffioen de Zuidas als een commerciële stad, waarbij de gebouwen zijn op te vatten als 'symbolen'. Maar symbolen waarvan? De façades getuigen volgens hem van monumentaliteit, maar spreken niet. Ze zwijgen over de drukte, de beweeglijkheid en het leven in de gebouwen, een constatering waarmee stadsplanners hun voordeel kunnen doen. Zijn collega-Sandbergstudent Nikki Brörmann ontdekte dat de openbare ruimte van de Zuidas weliswaar een eigen soort zitbanken heeft, maar deze dubbele zitbanken getuigen niet van het gewenste imago. Ze staan namelijk zo ver uit elkaar, dat de begeerde interactie tussen mensen en groepen nauwelijks kan plaatsvinden. Om al in de banken de identiteit van de Zuidas zichtbaar te maken, kantelt ze de banken 15 graden, waardoor twee zitmogelijkheden ontstaan. De ene, naar beneden gericht, biedt weinig zitcomfort en is geschikt voor de kort pauzerende, efficiënte werker. De andere richt de blik omhoog, naar de top van de gebouwen, ter inspiratie van de ambitieuze werker. Tegelijk plaatst ze de banken zo dicht bij elkaar, dat wel interactie mogelijk is.

De Griekse Konstantina Christodoulou van de VU gooit het over een andere boeg. Zij merkt op dat de naam Zuidas, vanwege zijn lastige uitspraak en vanwege de negatieve associatie in het buitenland van het onderdeel 'as', niet makkelijk te branden is. Omdat de term al jaren in gebruik is, is naamsverandering volgens Christodoulou geen optie. Analoot aan de campagne '*I amsterdam*' en gebaseerd op het woordje 'as', heeft zij een geraffineerd, internationaal slogansysteem bedacht. Slogans als '*Zuidas I am*', '*Just Zuidas*' en '*Zuidas I propose*' kunnen op eenvoudige wijze in diverse promotiecampagnes worden ingezet en zo de gebiedsnaam een positieve wending geven.

### DEBAT

Na afloop van de presentaties vond een debat plaats onder leiding van radiomaker en journalist Hans de Geus. Hij gaf de deelnemers een aantal vragen ter overweging. Wat is precies het concept van een stad? Wat stellen mensen zich voor bij leven en levendigheid in de Zuidas? En wat is de rol en betekenis van kunst en cultuur daarin?

Voordat de discussie van start ging, vroeg De Geus de deelnemers – zakelijk directeur van Zuidas Amsterdam Robert Dijkmeester, curator VU Exporium Hendriekje Bosma, de in bedrijfscollecties gespecialiseerde UvA onderzoeker Arnold Witte en beeldend kunstenaar

tevens lid van de Kunstadviescommissie van stadsdeel Zuid Paul Donker Duyvis – naar hun standpunt en blik op de Zuidas.

Robert Dijkmeester is degene die voormalig directeur van de Gerrit Rietveld Academie Simon den Hartog rond de eeuwwisseling heeft benaderd. Onder Den Hartogs leiding is een speciaal op de Zuidas afgestemd kunst en cultuurprogramma ontwikkeld, waaraan het Virtueel Museum Zuidas uitvoering geeft. Den Hartog is aangesteld als Supervisor Beeldende Kunst Zuidas.

Waarom hij Den Hartog destijds heeft benaderd, vraagt De Geus? Hij kende en bewonderde Den Hartog, zegt Dijkmeester, en was op zoek naar mensen die konden helpen om de Zuidas betekenis te geven, om voorwaarden te ontwikkelen. Den Hartog ging aan de slag en creëerde ruimte om te denken, te tonen en inzicht te verschaffen. Dat is van groot belang, vindt Dijkmeester.

Voor Hendriekje Bosma, werkzaam bij de VU, is de Zuidas een 'bos Hollandse wolkenkrabbers'. Dat is althans voor haar de enig zichtbare identiteit. Kunst kan andere mogelijkheden en middelen bieden om het gebied zichtbaar te maken, vindt zij.

Arnold Witte weet waarom bedrijven, ook in de Zuidas, zijn geïnteresseerd in kunst. Het gaat in de eerste plaats om een sociale kijk, zegt hij. Als moderne mecenasen willen bedrijven de kunstwereld ondersteunen. Ze geven liever opdrachten, dan dat ze kunst kopen. Daarbij hopen zij met kunst hun werknemers te inspireren.

Paul Donker Duyvis vertegenwoordigt een andere kant van het maatschappelijke veld. Hij noemt de Zuidas 'ondemocratisch' – een noodzaak, voegt Witte onmiddellijk toe, om nieuwe steden of uitbreidingswijken van de grond te krijgen. Hoe dan ook, volgens Donker Duyvis biedt de economische crisis nieuwe mogelijkheden en tijd voor reflectie. Daarbij zal de rol van de overheid veranderen, verwacht hij. Die zal weer grip moeten krijgen op stad en stedenbouw, en verantwoordelijkheid moeten nemen.

### Sleeping Beauty

In alle grote steden, waar mensen het heft zelf in handen nemen en hun eigen omgeving creëren, ontstaat een andere stad dan de professionals bedenken, zo toont de geschiedenis aan. Hoe zit dat bij de Zuidas, vraagt De Geus de deelnemers?

De Zuidas is een geplande ontwikkeling, die succesvol is gebleken, vindt Dijkmeester. Hij is trots op wat tot nu toe tot stand is gebracht. Over het aspect levendigheid is hij minder tevreden. Misschien omdat levendigheid helemaal niet te plannen valt.

Waarom de Zuidas ondanks inspanningen van velen niet levendig is, vraagt Bosma?

Vanwege het rigide stratenpatroon en het duidelijke doel een financieel en zakelijk centrum te worden, vindt zij. De in de Zuidas gevestigde bedrijven zijn chique en serieus. Mede daarom kent de Zuidas veel regels en reglementen. In feite is sprake van overregulatie, vindt zij, en overregulatie leidt per definitie tot saaie plekken. 'De Zuidas is een 'sleeping beauty', het is noodzakelijk om haar wakker te kussen'.

Donker Duyvis vindt het sowieso een noodzaak om na te denken, nu in Nederland 700.000 vierkante meter kantoorruimte leeg staat. Een nieuwe wet is in de maak om lege kantoorruimte niet langer vrij te stellen van belasting en om boetes uit te delen voor leegstand. Wat de Zuidas betreft, zou Donker Duyvis graag zien dat kunstenaars actiever worden betrokken bij het nadenken over al dan niet speelse oplossingen voor leegstand. Volgens Dijkmeester wordt in de Zuidas al nagedacht over andere gebruiksmogelijkheden. Omdat mensen op andere manieren gaan werken en studeren, ontstaat volgens hem meer behoefte aan ontmoetingsplaatsen. Vanwege zijn goede ligging en aansluiting op het openbaar vervoernet, is de Zuidas de plek om die ontmoetingsplaatsen te creëren, vindt Dijkmeester. Daarbij is in de opzet van de kantoorgebouwen nagedacht over flexibiliteit, zodat ingespeeld kan worden op toekomstige veranderingen.

### Kunst en levendigheid

Kan kunst bijdragen aan levendigheid, vraagt De Geus? Witte vindt dat van de kunst een al te idealistisch beeld bestaat. Kunst kan ervoor zorgen dat mensen zich prettig en op hun gemak voelen in de kantoren. Het is volgens hem echter nooit aangetoond dat

bedrijfscollecties de creativiteit van werknemers stimuleren en een bijdrage leveren aan innovatie. En wat kunst zeker niet kan: de fouten van de planning corrigeren, zegt Witte. De beperkte bijdrage van kunst aan levendigheid gaat misschien op voor kunst in de kantoren, weerspreekt Bosma. Maar in het publieke domein, waar interactie en uitwisseling van ideeën plaatsvinden, kan kunst volgens haar wel degelijk goed functioneren. Zo kan kunst bijdragen aan een identiteit, interactie op gang brengen en mensen op andere gedachten brengen. Kunst en design kunnen bovendien de diverse leef- en werksferen van de Zuidas, zoals het wetenschapsgebied en het juridische en financiële gebied, met betekenisvolle logo's en symbolen zichtbaar maken.

Donker Duyvis voegt daaraan toe dat naar zijn mening kunstenaars en andere, weldenkende mensen van meet af aan mee zouden moeten meedenken met de planning van nieuwe stadswijken: om alle aspecten van het leven en van levendigheid te bestrijken, en om te voorkomen dat alleen vanuit economisch oogpunt wordt gedacht. Maak voor verdere ontwikkeling gebruik van de diversiteit aan mensen – bewoners, studenten, ziekenhuispersoneel etc. – die nu al op de Zuidas aanwezig zijn, is zijn advies.

Leren van onderzoekers en kunstenaars

Annelys de Vet, hoofd Ontwerp afdeling Sandberg Instituut, vraagt aan Dijkmeester wat Zuidas Amsterdam leert van de presentaties en ideeën van de aan het symposium deelnemende kunstenaars. Hoe kan het beleid onder invloed van hun ideeën en resultaten veranderen?

Dijkmeester zegt persoonlijk zeer geïnspireerd te zijn en voortaan anders te kijken naar de banken, de gebouwen en de logo's van de Zuidas. Ook in de Zuidasorganisatie zullen de uitkomsten van de masterclass leiden tot een andere manier van kijken, vermoedt hij. Voor hem is de les om elkaar vaker te ontmoeten en meer van dit soort discussies te hebben, om andere inzichten op te doen.

Vallen zulke ontmoetingen te plannen, vraagt De Geus?

Mijn ideale situatie is een serieus, structureel platform van visionaire mensen, waaronder kunstenaars, die in een vroeg stadium participeren in de planning, zegt Donker Duyvis nogmaals. Wil je leren van de kunst, dan moet je kunstenaars inderdaad een serieuzere en prominentere rol geven, denkt De Geus, zoals ook Berlage in zijn uitbreidingsplan van Amsterdam ruimte maakte voor kunst en kunstenaars.

Een wolk aan suggesties volgt vanuit de deelnemers en het publiek, om de levendigheid in de Zuidas te stimuleren. Denk behalve aan kunst en kunstenaars ook aan gewone mensen, suggereert een bankier: open een avondwinkel. Maak de bovenste verdieping van een van de gebouwen openbaar, met een restaurant en uitzichtpunt, zodat iedereen zich in de Zuidas welkom voelt, vindt een bewoner. Organiseer concerten en activiteiten in de lege ruimtes van de Zuidas, om de interactie tussen de verschillende populaties te bevorderen, zegt Bosma. Out-of-the-box denken is volgens haar makkelijker als je als financieel directeur spontaan in aanraking komt met bewoners, kunstenaars of studenten.

De oproep klinkt om opnieuw na te denken over de publieke ruimte, concludeert De Geus, en om het masterplan van vijftien jaar geleden te heroverwegen. Zuidas Amsterdam zal investeerders van vastgoed ervan moeten overtuigen dat de toekomst humaan, groen en aangenaam zal moeten zijn. Alleen door daarmee rekening te houden, zal de waarde van vastgoed kunnen toenemen, zegt Donker Duyvis. Dat verandering op komst is, is duidelijk, maar maak het niet te ingewikkeld, zegt Dijkmeester, ga voor de 'easy' mogelijkheden. Hij nodigt iedereen uit om, in het kader van het plan 15 x 15, plannen en ideeën in te dienen bij Zuidas Amsterdam.

Aan het slot van de bijeenkomst pleit Bosma ervoor om het Virtueel Museum Zuidas (VMZ) voor de Zuidas te behouden en financieel te laten ondersteunen door de bedrijven. Juist omdat het VMZ in alle vrijheid plannen en ideeën bedenkt en uitvoert, als denktank, als bijveraar van kunst en van een divers leven in de Zuidas. Dijkmeester onderkent dit belang. Het VMZ can go on!, bevestigt hij.

Marina de Vries

Life after Planning, a Masterclass on Visual Identities of Zuidas Amsterdam  
Een Masterclass, Symposium, Publicatie en Tentoonstelling, als speciale editie van de Vrije Ruimten Zuidas Artists in Residence, een samenwerking tussen Virtueel Museum Zuidas (VMZ), Sandberg Instituut Amsterdam (SI) en de Vrije Universiteit Amsterdam (VU).

Organisatie:  
Meinke Horn (VMZ), Vrije Ruimten Zuidas AIR

Docenten:  
Alan Smart, architect en ontwerper uit New York, gastdocent Sandberg instituut  
Wouter Davidts, hoogleraar Kunstgeschiedenis van de Moderne Tijd aan de Vrije Universiteit

Designers in Residence:  
Alan Smart, architect en ontwerper uit New York (SI)  
Femke Herregraven, grafisch ontwerper en researcher (VMZ)

Gastbijdrage:  
Irene Janze, beeldend kunstenaar en onderzoeker 'Logolengte Zuidas'

Masterstudenten Sandberg Instituut Afdeling Ontwerpen:  
Guido Giglio  
Nikki Brörmann  
Noortje van Eekelen  
Ruben Pater  
Seungyong Moon  
Stefan Schäfer  
Yuri Veerman

Masterstudenten VU:  
Door de Flines  
Ilinca Trif  
Jesse van Winden  
Joana Meroz  
Konstantina Christodoulou  
Roel Griffioen  
Stefaan Vervoort

\*

**De Vrije Universiteit, het Sandberg Instituut en het Virtueel Museum Zuidas** zijn belangrijke kennis- en kunstinstellingen op de Zuidas, maar werken doorgaans afzonderlijk aan projecten en onderzoeken. Om de samenwerking en uitwisseling tussen deze belangrijke instellingen op de Zuidas te stimuleren, heeft het VMZ in samenwerking met de VU en Sandberg Instituut een speciale Zuidas Masterclass editie georganiseerd in het programma van de VRIJE RUIMTEN ZUIDAS Artists In Residence.

\*

**De Vrije Ruimten Zuidas AIR** is een project en denktank van het Virtueel Museum Zuidas in het voormalig Sint Nicolaasklooster, waar het VMZ twee verdiepingen ter beschikking heeft als kunstenaarsresidencies. De Vrije Ruimten Zuidas AIR nodigt i.s.m. partnerinstellingen kunstenaars van verschillende disciplines uit hier gezamenlijk hun intrek te nemen, om ter plekke onafhankelijk onderzoek te doen naar de Zuidas. De uitkomsten van dit onderzoeksproject – gegronde visies, inventieve en alternatieve perspectieven en specifiek voor de plek en de context gemaakte kunstwerken - worden gepresenteerd in de Kunstkapel en in een publicatie. De Vrije Ruimten Zuidas AIR legt een expliciete relatie tussen beeldende kunst, de stedenbouw en het publieke domein. Met de bijdragen vanuit de kunst biedt de Vrije Ruimten Zuidas AIR opening voor debat en voor verdere ontplooiing van de relaties met betrokken buurtbewoners, gebruikers en beleidsmakers om gezamenlijk te komen tot een Zuidas met verschillende buurten en sferen, met geschiedenis en identiteit, met een menselijke maat en ruimte voor iedereen.